

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Спеціалізована вчена рада Д 04. 09. 01

На правах рукопису

ТУРІЙ Олег Юрійович

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧНИНИ, 1848-1867**

Спеціальність 07.00.02 — історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Львів — 1994

00755414 (Q)

Дисертацією є рукопис

Праця виконана на кафедрі історії та етнографії України Львівського державного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник — доктор історичних наук професор С. А. Макачук

Офіційні опоненти — доктор історичних наук, професор В. Г. Сарбей
кандидат історичних наук доцент О. А. Полянський

Провідна установа — Прикарпатський державний університет
(м. Івано-Франківськ).

Захист відбудеться «—» 199 р. о.....годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 04.09.01 в Інституті українознавства НАН України (290008, Львів, вул. Винниченка, 24)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (290008, м. Львів, вул. Винниченка, 24)

Автореферат розіслано «—» листопада 1994 р.

Дорогій Ларусі Павлівці
зі словами щирої вдячності
з нагоди нашої брацтво створення

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Олег Турин

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Ф. І. СТЕБЛИЙ.

Загальна характеристика праці

Постановка проблеми. Історія церкви в Україні невід'ємна від історичної долі нашого народу. Релігія, будучи органічною складовою частиною духовного життя суспільства, відігравала в минулому і продовжує відігравати зараз важливу роль у процесах національно-державного будівництва. Ідея відданості „вірі батьків“ допомогла українцям протягом багатьох віків зберегти свою етнічну ідентичність, була незмінним гаслом у змаганнях за національне визволення.

Особлива історична місія випала на долю греко-католицького духовенства в Галичині, котра після тривалого польського панування потрапила до складу імперії Габсбургів. Позбавлений власної державності, пригнічений тривалим іноземним поневоленням, перетворений майже в однорідну селянську масу, відмежований політичними й адміністративними кордонами від своїх одноплемінників український народ в Галичині затримав єдину суспільну інституцію, що зберегла національний характер і виконувала роль духовного, культурного і навіть політичного осередку — греко-католицьку церкву. Серед найважливіших факторів, які визначили провідну роль греко-католицької церкви в національному русі, належить виділити, по-перше, те, що власне конфесійна приналежність в умовах нерозвиненої національної самосвідомості давала змогу відрізнити українця (русина) — греко-католика від поляка — римо-католика. По-друге, крім духовенства, не було іншої суспільної сили, яка могла б витворити програму національно-політичного розвитку і очолити цей рух. І хоч ці передумови були визначальними в історичній долі греко-католицького кліру, вони ще не були достатніми для перетворення „пастирів людських душ“ у політичних діячів і борців за національне й соціальне визволення власного народу. Необхідні були докорінні зміни в становищі й світогляді самого духовенства, щоб воно могло піднятися до осмислення потреб простолуду та розуміння своєї єдності з ним на ширших засадах ніж конфесійна спільність.

Під впливом австрійського просвітництва, ідей слов'янського відродження і, особливо, польського революційного руху та пробудження національного життя у Наддніпрянській Україні, частина нижчого духовенства звернула свої погляди до власного народу, прагнучи з'ясувати його минуле і сучасні потреби. Молоді богослови — М.Шашкевич, І.Вагилевич і Я.Головацький об'єдналися в товариство культурницького характеру, відоме під назвою „Руська трійця“, яке дуже скоро набрало рис політичної течії. Їх основною метою було ствердження самого факту

існування єдиного „руського або малоруського народу“, розділеного між двома імперіями, відмінного від поляків і росіян своєю мовою, культурою, історичними традиціями. Проте, церковна ієрархія через свій консерватизм і надмірне віроповідданство не поділяла ідей „Руської трійці“. Лише завдяки революції 1848 р. та проголошенню конституційних свобод відбулося об'єднання переважної частини української духовної та світської інтелігенції на платформі національного відродження, а греко-католицька церква змогла перебрати на себе місію його ідеолога та провідника, яку вона незмінно утримувала до кінця 60-х рр.

З огляду на сказане вище, обрано тему і визначено *хронологічні рамки* даного дослідження: 1848-1867 рр., тобто, від моменту, коли церковна ієрархія обійняла керівництво національно-визвольним рухом, і до його глибокої кризи в др. пол. 60-х рр. XIX ст., обумовленої, як кардинальними зовнішніми змінами — утвердженням конституційного правління, запровадженням дуалістичного федеративного устрою імперії Габсбургів, встановленням польської автономії в Галичині; так і неспроможністю внутрішньої політики тодішніх провідників українського суспільства, зростанням чисельності й впливу світської інтелігенції, активізацією і залученням до громадського життя селянства.

Актуальність дослідження впливає із завдань наукового вивчення історії національного відродження в Україні та ролі церкви в національно-визвольних змаганнях українського народу. Здобуття незалежності й розбудова української державності підсилюють зацікавлення науковців і широкої громадськості історичними вигоками усвідомлення народом своєї національної самобутності, сприяють поверненню призабутих і репресованих духовних цінностей, критичному переосмисленню спадщини минулого та використанню багатовікового досвіду в практичній діяльності.

Історіографія проблеми, ступінь її розробки. Приступаючи до аналізу стану наукового опрацювання досліджуваної теми, необхідно зазначити, що ні в українській, ні в зарубіжній історіографії не має жодної роботи, яка спеціально розглядала б окреслене в дисертації коло проблем. Однак, є чимало наукових праць, що так чи інакше заторкують окремі аспекти історії греко-католицької церкви та її ролі в суспільно-політичному житті Галичини у середині XIX ст. Умовно їх можна поділити на дві основні групи: церковну і світську історіографію.

Серед праць, написаних греко-католицькими церковними істориками, насамперед слід назвати „Історію руської церкви“ М.Гарасевича, що її видав і доповнив у 1862 р. М.Малиновський. У роботі події 40-50-х рр. подані

через публікацію чисельних джерел з невеликими коментарями¹. Ця книга, в свою чергу, лягла в основу двотомної „Історії унії руської церкви з Римом“ Ю.Пелеша. У ній виклад минулого української церкви від хрещення Русі аж до кінця XVIII ст. був свого роду добросовісною компіляцією, яку тепер можна розглядати лише як пам'ятку історичної думки. Але розділи, присвячені релігійно-церковному життю на українських землях під владою Габсбургів, за фактологічним матеріалом і досі зберігають свою наукову вартість². Автор, займаючи впливові посади в тодішній греко-католицькій ієрархії, мав змогу використати недоступні іншим матеріали церковних архівів і ґрунтовно, в хронологічному порядку проаналізувати діяльність галицьких митрополитів і перемишльських єпископів, взаємини керівництва греко-католицької церкви з австрійською владою і римо-католицькою ієрархією. Окремі розділи „Історії унії“ з'ясовують проблеми утворення єпархіальних капітул, налагодження системи церковної освіти, заснування товариств підтримки вдів і сиріт греко-католицьких душпастирів, діяльність василіанського чину і розвитку теологічної науки.

Праця Ю.Пелеша мала значний вплив на усю подальшу українську церковну історіографію. Детальний аналіз інших узагальнюючих робіт з історії церкви в Галичині, які з'явилися тут до 1939 р. та пізніше на еміграції, показує, що висвітлення у них подій 40-60-х рр. XIX ст. здебільшого ґрунтується на фактичних даних і висновках „Історії унії“. Навіть автори, які писали про цей період з інших конфесійних позицій, виходили з того ж фактажу, даючи лише власну інтерпретацію. На цьому фоні вирізняється хіба що робота А.Корчка, яка вийшла у 1921 р. в серійному виданні Інституту Східної Європи у Вроцлаві і була мало відома іншим дослідникам, хоч і містила цікаві оцінки причин конфесійного протистояння, проявів латинізації і „душехватства“, обрядовського руху і пропаганди російського православ'я в Галичині³.

Поодинокі факти, що відносяться до досліджуваної в дисертації проблематики, можна знайти у ряді праць греко-католицьких церковних істориків кінця XIX - початку XX ст., присвячених окремим аспектам минулого української церкви. Це, зокрема, стосується робіт А.Добрянського, І.Рудовича, М.Коссака, П.Полянського та ін. Кілька

¹ Harasiewicz M. *Annales ecclesiae ruthenae*. — Leopoli, 1862.

² Pelesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von der ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. — B.2: *Von der Wiederherrschellung der Union mit Rom bis auf die Gegenwart (1596-1879)*. — Wien, 1880.

³ Korczok A. *Die Griechisch-katholische Kirche in Galizien* // *Osteuropa-Institut in Breslau, Quellen und Studien*. — Abteilung 5: *Religionswissenschaft*. — Heft 1. — Leipzig, Berlin, 1931.

новіших монографій подібного роду, які були опубліковані після другої світової війни поза межами України (М.Ваврика, А.Глінки, І.Нагасвського, М.Стасіва, Ю.Федоріва), хоч і відзначаються вищим науковим рівнем та мають ширшу джерельну базу (зокрема, використовують ватиканські архіви), не приділяють достатньої уваги громадській діяльності греко-католицького кліру, обмежуючись традиційними фразами про його провідну місію в національно-визвольних змаганнях.

На відміну від цього, у працях українських світських науковців (Ю.Кміта, М.Зубрицького, К.Студинського, Я.Гординського та ін.), події та явища церковно-релігійного життя у Галичині розглядалися в широкому суспільно-політичному контексті⁴. Проте об'єктивному з'ясуванню впливу греко-католицької церкви на національний рух галицьких русинів та формування його ідеології перешкоджала політична заангажованість дослідників, що привела до витворення двох основних концепцій національного відродження — москвофільської і народовської. Ілюстрацією гострого протистояння між виразниками ідеї самостійності українського народу і поборниками „общерусскості“ можуть послужити історико-біографічні нариси про відомих громадських діячів — священників Г.Яхимовича, М.Куземського, І.Гушалевича, І.Наумовича, Л.Трещаківського, А.Могильницького, М.Устияновича, А.Добрянського та ін., яких і одні, й другі намагалися причислити до „свого“ табору.

Важливе значення для утвердження наукового підходу до вивчення ролі церкви в суспільно-політичному житті мали праці М.Драгоманова, Остапа Терлецького та І.Франка, в яких обґрунтовувалась історична детермінованість особливої місії греко-католицького духовенства у пробудженні національної самосвідомості й розбудові інфраструктури українського національного руху в Галичині, вказувалось на

⁴ Кміт Ю. 1848 рік і Львівська руська духовна семінарія // Записки НТШ. — Львів, 1901. — Т.40. — С.1-10; його ж. Причинки до історії руського духовного семінара у Львові від 1837-1851 // Там же. — Львів, 1909. — Т.91. — С.151-158; Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820-1853 рр. // Там же. — Львів, 1909. — Т.88. — С.118-150; Гординський Я. Віденська гр. к. духовна семінарія в рр. 1852-1855 // Там же. — Львів, 1913. — Т.115. — С.1-54; його ж. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. // Збірник філологічної секції НТШ. — Львів, 1917. — Т.16; Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831-46. — Львів, 1908; його ж. Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829-43). — Львів, 1916. Див. також ґрунтовні передмови К.Студинського до праць: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62 / Вид. К.Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. — Львів, 1905. — Т.8-9. — С.1-CLXI; Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 рр. Замітки й тексти / Вид. К.Студинський // Українсько-руський архів. — Львів, 1920. — Т.13-14. — С.XXXVI-LXXXIII.

закономірність існування внутрішніх національних і політичних суперечностей у середовищі духовної та світської інтелігенції.

Однак ні вони, ні їх наступники так і не втілили ці ідеї в якісь фундаментальні, ґрунтовні видання з церковно-політичної історії краю. Глибокі суспільні потрясіння, пов'язані з першою світовою війною, боротьбою за українську державність, опором польському окупаційному режимові та наближенням нового світового кровопролиття відсунули проблеми „чистої“ науки на задній план, вимагаючи зосередження кращих інтелектуальних сил нації на насущних політичних справах. Проте деякі теоретичні узагальнення і в цей час були зроблені в працях М.Грушевського, І.Крип'якевича, Д.Дорошенка, М.Голубця.

Сумнозвісне „визволення“ 1939 р. і встановлення сталінського режиму після війни завдали непоправного удару по українській історичній науці в Галичині, фактично призупинивши будь-які наукові дослідження національної історії, а, особливо, тих тем, які в уяві радянських „вождів“ пов'язувалися з „пережитками минулого і буржуазним націоналізмом“. Як гірке нагадування про ті часи лежать у різних колишніх „спецфондах“ рукописи, машинописи і навіть готові верстки книг та статей К.Студинського, Я.Гординського, Омеляна Терлецького, Ф.Голійчука, арештовані й приречені на небуття радянською владою. Натомість, з'явилися чисельні ідеологічно-пропагандистські публікації, головною метою яких було „викриття реакційної ролі унії“ в історії українського народу.

Правда, після деякого послаблення тоталітарного режиму, починаючи з др. пол. 50-х рр. в окремих працях попри обов'язкову класову риторику робилися спроби залучення до наукового обігу нових джерельних матеріалів та їх аналізу під виглядом пошуку „прогресивних“ осіб, явищ, тенденцій (праці Г.Гребільського, Ф.Стебля, С.Трусевича, ряд колективних узагальнюючих робіт з історії західноукраїнських земель). Але ця „лібералізація“ аж ніяк не поширювалася на вивчення минулого греко-католицької церкви, яка була в СРСР під забороною аж до поч. 90-х рр.

Вивчення проблем національно-політичного і церковного життя Галичини середини ХІХ ст. відбувалося також поза межами України. Цікаві оцінки концептуального характеру містять роботи українських істориків у діаспорі: М.Богачевської-Хом'як, Д.Демковича-Добрянського, Н.Полонської-Василенко, І.Лисяка-Рудницького, О.Субтельного, а також — різні енциклопедичні видання. Особливо плідною є наукова діяльність І.-П.Химки, який найбільше спричинився до вироблення новітньої

концепції церковної історії Галичини часів австрійського панування⁵. Заслугують на увагу огляд джерел та наукової літератури з історії української церкви о. І.Патрила та ґрунтовна історіографія і бібліографія праць з історії Галичини П.Магочого. Однак, брак документальної джерельної бази (з огляду на недоступність архівних зібрань в Україні) суттєво вплинув на характер цих досліджень, обмежуючи їх обсяг та глибину, призводячи до надмірної схематизації викладу, а в окремих випадках — до недостатньо аргументованих висновків⁶.

Оцінка ролі греко-католицької церкви у політичних процесах, що відбувалися в Галичині наприкінці 40-60-х рр. XIX ст., давніми польськими істориками здебільшого зводилася до тези, що „винайдення русинів” було справою австрійської бюрократії та уніатської ієрархії з метою захисту своїх станових інтересів та протидії польському національному рухові. Спроби об'єктивнішого підходу до розгляду цих проблем помітні в працях Б.Лозинського, В.Фельдмана, Л.Василевського, М.Гандельсмана і С.Кеневича. Вагомим кроком у дослідженнях особливостей українського національного руху в Галичині були праці Я.Козіка. Цю ж тему порушують статті Р.Радзіка і Я.Мокляка. Окремі аспекти релігійно-церковного життя в Галичині у середині XIX ст. висвітлюються в узагальюючих працях з історії церкви у Польщі, і в спеціальних роботах Є.Палаша, В.Колбука і Ч.Партача⁷.

Що стосується російської історіографії — як дореволюційної, так і радянської — то в ній практично відсутні наукові дослідження з даної проблематики. Лише в найновіших публікаціях, опертих на архівних

⁵ Himka I.-P. *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772 - 1918* // *Harvard Ukrainian Studies*. — Cambridge (Mass). 1984. — Vol.8. — P.426-452 його ж. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. — Edmonton, 1988; його ж. *The Greek Catholic Church in Nineteenth-century Galicia* // *Church, Nation and State in Russia and Ukraine* / Ed. by G.A.Hosking. — Edmonton, 1990. — P.52-64.

⁶ Маєтьсся на увазі концепція „старорусинства”: Magocsi P.R. *Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia* // *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*. Kiev, September 1983. — Vol.2. — P.305-324.

⁷ *Historia Kościoła w Polsce* / Red. B.Kumor i Z.Obertyński. — Poznań; Warszawa, 1979. — T.2; Kłoczowski J., Müllerowa L., Skarbek J. *Zarys dziejow Kościoła katolickiego w Polsce*. — Kraków, 1986; Pałasz J. *Sprawy kościelno-polityczne na forum Galicyjskiego Sejmu Krajowego w okresie „austriackiego Kulturkamfu” (1861-1874)* // *Studia Historyczne*. — 1985. — Z.3. — S.371-373; Kolbuk W. *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitey 1772-1914*. — Lublin, 1992; Partacz Cz. *Stosunki religijne w Galicji Wschodniej: Rusini łacinnicy i Polacy grekokatolicy* // *Rocznik Przemyski*. — Przemysł, 1992. — T.28. — S.123-146.

матеріалах, робляться спроби об'єктивної оцінки греко-католицької церкви в контексті зовнішньої політики самодержавства і російської православної церкви⁸.

Серед праць, написаних австрійськими та німецькими авторами, найповніше історичне минуле української церкви в Галичині розглядалося у монографіях А.Аммана, Е.Вінтера, Й.Мадея та у відповідних розділах фундаментальної історії Габсбурзької монархії⁹.

Важливе методологічне значення для дослідження національного відродження т. зв. недержавних народів мала концепція чеського дослідника М.Гроха¹⁰. Інспірований його працею ряд нових теоретичних робіт (Е.Гелнера, Б.Андерсона, Е.Гобсбаума, Р.Шпорлюка та ін.) переконаливо доказав провідну роль інтелігенції в націотворчих процесах новітньої епохи. Перші спроби застосувати ці положення в дослідженнях українського національного руху були зроблені П.Магочі, А.Каппелером та І.-П.Химкою¹¹. Проте, можна погодитися з думкою Р.Шпорлюка, що у цьому напрямку зроблено порівняно небагато і українським історикам ще належить створити власну концепцію українського національного відродження¹².

Отже, із наведеного огляду наукової літератури випливає гостра необхідність комплексного і синтетичного розгляду проблем церковної і політичної історії Галичини в середині XIX ст. на основі критичного переосмислення застарілих теоретичних постулатів і методологічних

⁸ Лебедева О.В. Культурные и политические аспекты православной миссии России в землях австрийских славян в XIX веке // Балканские исследования. — М., 1992. — Вып. 16. — С. 89-105; Бачинин А.Н. Россия и Польша в историко-политической публицистике М.П.Погодина // Там же. — С. 165-174.

⁹ Amman A.M. Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. — Wien, 1950; Винтер Е. Византия і Рим у боротьбі за Україну, 955-1939. — Прага, 1944; Madey J. Kirche zwischen Ost und West. Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißruthenischen Kirche. — München, 1969; Die Habsburgmonarchie 1848-1918 / Herausg. von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. — B.3: Die Völker des Reiches. — Wien, 1980; B.4: Die Konfessionen. — Wien, 1985.

¹⁰ Hroch M. Social Preconditions of the National Revival in Europe. — Cambridge, 1985.

¹¹ Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // УІЖ. — 1991. — №3. — С. 97-107; Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — К., 1992. — С. 104-119; Himka J.-P. Stratificazione sociale e movimento nazionale Ukraino nella Galizia dell'ottocento // Quaderni storici. — 1993. — Vol. 84. — №3. — P. 657-678.

¹² Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII - початку XIX століть (довідь на Першому конгресі Міжнародної Асоціації Українців, серпень 1990 р.) // Слово. — 1991. — №4(26). — С. 5.

підходів, ґрунтового опрацювання величезного масиву опублікованих і архівних джерел, творчого застосування досягнень сучасної української та зарубіжної науки.

Основна мета дослідження — об'єктивно з'ясувати і проаналізувати роль греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галичини у 1848-1867 рр. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: 1. Вивчити особливості юридичного статусу і фактичного становища української церкви в системі державного управління і суспільних відносин Австрійської монархії. 2. Розкрити характер і форми впливу органів державної влади на визначення кола громадських обов'язків і функцій греко-католицького духовенства. 3. Виявити відмінності у становищі греко- і римо-католицького кліру, причини та прояви міжконфесійних і міжнаціональних протиріч. 4. Показати перебіг і основні етапи національно-політичної боротьби в Галичині та участь у ній церковної ієрархії і священництва. 5. Проаналізувати співвідношення консервативних і ліберальних тенденцій у політичній діяльності української церкви, її соціальний статус та взаємини духовенства з іншими суспільними верствами. 6. Встановити причини існування різних національно-політичних орієнтацій у середовищі української духовної інтелігенції та вплив церкви на формування ідеології національного руху, пробудження національної самосвідомості й політичної активності українського населення Галичини.

Джерельна база дисертації. Всі джерельні матеріали, використані у дисертації, можна поділити на кілька груп: 1) закони, укази і розпорядження органів державної влади; 2) церковні документи; 3) програми, відозви, кореспонденція, матеріали діловодства політичних і культурно-освітніх інституцій; 4) преса та інші періодичні видання; 5) приватне листування; 6) автобіографії, спогади, мемуари.

Дане дослідження, насамперед, ґрунтувалося на опрацюванні опублікованих збірок документів з історії греко-католицької церкви, національно-культурного і суспільно-політичного життя України і Польщі¹³. При аналізі структури та основних проблем внутрішнього життя

¹³ Malinowski M. Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien. —Lemberg, 1861; Die Rutenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien. —Lemberg, 1861; Materialien zur Sprachenfrage in Österreich / Herausgeg. von A.Fischel.—Brünn, 1902. —B.2; Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859-1873 / Pod red. M.Bobrzyńskiego, W.L.Jaworskiego i J.Milewskiego. —Warszawa 1905; Galicja od pierwszego rowbioru do Wiosny Ludów 1772-1848. Wybór tekstów źródłowych / Opracował i wstępem poprzedził M.Tyrowicz. —Kraków; Wrocław, 1956; „Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. —К., 1989.

церкви використовувались шематизми Львівської і Перемишльської єпархій обидвох обрядів, рішення церковних синодів, папські булли, пастирські послання греко-католицьких владик та обіжники й розпорядження консисторій. Важливе значення для вивчення питань церковно-релігійного та суспільно-політичного життя в Галичині мають публікації стенографічних звітів австрійського парламенту і конституційної комісії (1848-1849), Державної Ради (1861-1867), Ради міністрів (1861-1867), Галицького сейму (1861-1867).

Досить широко в дисертації використана преса, зокрема, українські видання „Зоря Галицка“, „Дневникъ Рускій“, „Вѣстникъ“, „Слово“, „Вечерниці“, „Мета“, а також польські — „Dziennik Narodowy“, „Rada Narodowa“, „Gazeta Lwowska“, „Gazeta narodowa“, „Postęp“, „Głos“, „Przegląd powszechny“ та ін. Окрему групу джерел складають щоденники і спогади (А.Дуткевича, О.Заклинського, Ю.Желехівського, Б.Дідицького, В.Кельсієва, О.Барвінського, А.Вахнянина, Ю.Горошкевича, Л.Сапіги, Л.Яблоновського, К.Хлендовського та ін.). При їх використанні враховувались умови, в яких вони були написані й опубліковані, та суб'єктивне сприйняття різними людьми певних подій і явищ.

Особливо важливою для визначення національно-політичних орієнтацій та дослідження процесу формування національної свідомості греко-католицького духовенства є опублікована кореспонденція М.Левицького, Г.Яхимовича, Я.Головацького, Д.Зубрицького, М.Погодіна, а також листування А.Петрушевича, Т.Павликіва, М.Малиновського, Р.Моха, що зберігається у відділах рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника, Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України та Центрального державного історичного архіву у Львові. Значну частину архівних матеріалів, на яких в основному базується дисертація, введено автором у науковий обіг вперше. У роботі використані протоколи засідань Головної Руської Ради (1848-1851) та її відділу, що видав церковними справами. Вони вважалися втраченими і були віднайдені у фондах ЦДА у Львові (Ф.180). У цьому ж архіві опрацьовані документи митрополичої греко-католицької консисторії та ординаріату, протоігуменату чину св. Василя Великого, Галицького намісництва, Ставропігійського інституту, Народного дому, Галицько-руської матиці та ін. (Ф.201, 408, 684, 129, 130, 148). Крім того, дані про становище української церкви в Галичині та громадську діяльність духовенства виявлено у фондах дирекції поліції в Львівському обласному державному архіві (Ф.350), Перемишльського греко-католицького єпископства (Archiwum państwowe w Przemyślu), австрійського Міністерства освіти й

віросповідань (Allgemeine Verwaltungsarchiv, Wien) та архіву церкви св. Варвари у Відні. Всього в дисертації використано документи 27 фондів з 8 архівних зібрань.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим в українській історіографії комплексним дослідженням ролі греко-католицької церкви в системі державного управління та суспільних відносин Галичини у 1848-1867 рр., та її впливу на розвиток українського національно-визвольного руху і формування його ідеології. Автором віднайдено та використано багато мало- і невідомих архівних матеріалів. Робота написана на сучасному методологічному і теоретичному рівні, чому сприяло глибоке опрацювання і критичне осмислення вітчизняної й зарубіжної фахової літератури.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист:

1. Глибока інтеграція греко-католицької церкви в австрійську державну структуру обумовила консерватизм, віропідданство і значну залежність церковної ієрархії від урядових чинників.

2. Незважаючи на декларовану рівність обрядів, греко-католицька церква знаходилася в пониженому, пригнобленому становищі. Тому боротьба за фактичне зрівняння українського духовенства з латинським стала складовою частиною національно-визвольних змагань галицьких українців.

3. Провідна роль церкви в українському національному русі, що була обумовлена сукупністю цілого ряду об'єктивних історичних, соціальних і політичних факторів, поставила його в залежність від урядової підтримки. Союз Відня з польського шляхтою і передача їй панівних позицій у Галичині привели до кризи руху та необхідності зміни його керівництва й ідеології, що усвідомлювалося значною частиною самого духовенства.

4. Серед української духовної і світської інтелігенції Галичини вже від 1848 р., тобто з моменту організаційного оформлення і вступу національного руху в політичну стадію розвитку, існувало кілька різних національно-політичних орієнтацій (пропольська, проросійська, австрорусинська і українська), співвідношення між якими перебувало у постійній динаміці. У зв'язку з цим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів.

Практична цінність роботи полягає в тому, що вона в багатьох аспектах суттєво доповнює наукові знання з історії Галичини 1848-1867 рр., відновлює в українській історичній науці новий напрямок досліджень, а, власне, вивчення церковно-релігійної тематики в контексті суспільно-політичного життя. Матеріали і висновки праці можуть бути використані

при створенні цілісної концепції українського національного відродження, підготовці узальнюючих праць з історії України, у науково-педагогічній та просвітницькій діяльності.

Апробацію дисертації здійснено шляхом її обговорення та рекомендації до захисту кафедрою історії та етнографії України Львівського державного університету ім. І.Франка та відділом нової історії України Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, а також через виклад основних положень праці на конференціях: „Історія державності України: Проблеми вивчення у вузі“ (Київ, 1992), „Історія релігій в Україні“ (Львів, 1992), „Політична думка в Україні: минуле і сучасність“ (Київ, 1993), „Михайло Грушевський і Львівська історична школа“ (Львів, 1994); на міжнародних симпозіумах: „Роль церкви в історії Центральної і Юго-Восточної Європи“ (Москва, 1993), „Церква, культура та політика в ранньоновітній і новітній Україні“, що проходив у рамках II Міжнародного конгресу українців (Львів, 1993), „Львів: історія, населення, культура“ (Львів, 1994), „Український, польський і єврейський національно-культурні рухи у Східній Галичині в XIX столітті: порівняльний аналіз“ (Львів, 1994); під час наукових стажувань в Австрійському інституті Східної і Південно-Східної Європи (Відень, жовт.-лист. 1993 р.), і Південно-Східному науковому інституті (Перемішль, серп.-верес. 1994 р.). Крім того дисертант приймав участь у підготовці спецкурсу з історії церкви і міжконфесійних відносин в Україні та виконанні держбюджетної теми „Українське національне відродження в Галичині, Буковині та Закарпатті (1800-1867)“, які здійснювались на кафедрі історії та етнографії України Львівського держуніверситету. В даний час автор дисертації працює над темою „Українське національне відродження в Галичині XIX — поч. XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп“, яку розробляє Інститут історичних досліджень Львівського держуніверситету.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається із вступу, трьох розділів, приміток і коментарів, списку використаних джерел та літератури.

Основний зміст дисертації.

У *вступі* обґрунтовується актуальність і наукове значення обраної теми, встановлено її хронологічні рамки, міститься аналіз стану наукової розробки проблеми, визначено мету, завдання дослідження та основні положення, що виносяться на захист, подано огляд використаних джерел.

У *першому розділі* „Греко-католицька церква в системі австрійського управління Галичиною“ розглядається внутрішня структура церкви, органи її управління, вплив державних чинників на оформлення юридичного статусу, визначення обов'язків духовенства, а також висвітлюється боротьба греко-католицької ієрархії та вірних за урівняння в правах з римокатоликами, розв'язання міжконфесійних суперечок, покращення матеріального добробуту священників, їх сімей і церковної прислуги.

Греко-католицька церква в Галичині з часу її прилучення до Австрійської монархії користувалася значною підтримкою і покровительством цісарського уряду. Відкривши молоді доступ до освіти, у тому числі — й рідною мовою, юридично урівнявши греко-католиків з іншими конфесіями і забезпечивши мінімальний добробут духовенства, просвітницькі реформи Габсбургів сприяли інтеграції української церкви в державно-політичну систему і перетворенню її в один із інструментів державного управління. Завдяки підтримці властей вона отримала й відповідну організаційну структуру у вигляді відновленої у 1808 р. Галицької митрополії, яка у 1848 р. складалася з двох єпархій — Львівської і Перемишльської та нараховувала 1985 приходів і близько 2 млн. 170 тис. вірних.

Очевидно, що всі „благодіяння“ Габсбургів не були виявом якихось особливих симпатій до „вірних русинів“, а випливали з йосифінської концепції державного управління, згідно з якою опорою трону був розгалужений і всемогутній бюрократичний апарат. Духовенство, при цьому, розглядалося світською владою як специфічна категорія державних чиновників, які окрім задоволення духовних потреб віруючих повинні були виконувати й інші суспільні функції. Один із священників у дописі до віденського „Вѣстника“ так окреслив обов'язки душпастиря: „Церков свята домагається по священниках своїх: даби поступ нравственності, розвитіс релігійное і освіта віри в народі єжевременно розпространялїся крішко; правительство же світское істязаст, даби священники духовним вплинієм своїм людей до обивательского житїя скланялї, виконаніе устав і законів в їх святе управлїялї, школами надзиралї, катихизм і науку віри в тихже прилїжно обучалї, і уряд парохїї отвїтно правилї...“ Тобто, вважав дописувач, в особі духівника „праця капелана, учителя, урядника,

услужника красві, господаря, мужа і отця в одно сліяна¹⁴.

Одним із важливих обов'язків духовенства було оголошення і роз'яснення народіві законів, указів і розпоряджень світських властей. Роль посередника між урядом і українським населенням зміцнювала авторитет церкви, яка в очах парафіян була не лише представником державної влади, але, водночас, і їх репрезентантом перед цією ж владою. Таке становище давало священикам широкі можливості для ведення культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості й політичної активності своєї пастви. Вже під час революційних заворушень 1848-1849 рр. греко-католицьке духовенство намагалося використати цю повинність для забезпечення свого виключного впливу на селянство¹⁵.

Як не парадоксально, але революція 1848-1849 рр. у Австрії, на відміну від подібних революцій в інших європейських країнах, які, усуваючи феодальні пережитки, передбачали й секуляризацію громадсько-політичного життя, привела до зміцнення позицій католицької церкви, звільнення її від безпосереднього підпорядкування державним структурам і, водночас, — до фактичного повернення собі статусу державної релігії. Відповідно до оглошеного Францом-Йосифом у 1849 р. патенту про свободу совісті та підписаного у 1855 р. конкордату з Ватиканом, католицькій ієрархії була забезпечена можливість самостійно вирішувати всі проблеми внутрішнього життя церкви, надані виняткові права на контроль шкільної освіти, цензуру друкованих видань, нагляд за поведінкою і моральністю кліру й пастви¹⁶.

Зміни, що відбулися в становищі католицької церкви в Австрії, зачепили й українське духовенство Галичини, хоч і мали тут свою специфіку. Як повідомляв у своєму звіті з поїздки до цісаря в 1849 р. крилошанин М.Куземський: „Потреби нашої Церкви і наших священиків суть розлічні — в тім однак ся сходять, щоб греческо-католическа Церков, до котрої всі Русини належать, в руській часті Галичини заняла приналежаче місце, щоб в родимім краю не була служебницею, щоб ряд для духовенства руського не був мачухою, але рідною матерію¹⁷. І все ж, незважаючи на проголошену австрійськими правителями рівність обрядів, греко-католицька церква й надалі залишалася в пониженому становищі як церква

¹⁴ ВЪ стникъ. —1851. —22 лют.(6 берез.).

¹⁵ ЦДДА у Львові. —Ф.180. —Оп.1. —Спр.30. —Арк.4.

¹⁶ Апостольское Посланіє, котрим договір (conventio) с Императором Австрія и Царем Апостольским утверждается // Archiwum państwowe w Przemyślu. — F.ABGK. — Sygn.9521.

¹⁷ ЦДДА у Львові. —Ф.180. —Оп.1. —Спр.30. —Арк.103-104.

простоліду. В її діяльності завжди було актуальним завдання звільнення від утисків і переслідувань з боку польської шляхти та латинської ієрархії.

Революція 1848 р. і встановлення конституційних свобод дали змогу українському клірові не лише заявити про свої потреби, але й домагатися реального забезпечення рівності обрядів. Греко-католицьке духовенство прагнуло, насамперед, підкріпити офіційний статус своєї церкви авторитетом державної влади. Зокрема у чисельних петиціях, надісланих органам церковної і світської влади часто зустрічаються вимоги встановлення при Галицькому губернаторстві посади радника в справах греко-католицького обряду¹⁸. А священники з Бережанського деканату просили, „аби наш клер так при Високом Правителстві, яко і в Римі мав Ієрея руського своїм заступником“¹⁹. Ці прохання були частково задоволені урядом: Г.Шашкевич на початку 1849 р. був призначений радником міністерства освіти і віросповідань, а крилошанин М.Куземський обійняв подібну посаду при крайовій адміністрації²⁰. Крім того духовенство домогалося обов'язкової участі чиновників в урочистих богослужіннях у греко-католицьких храмах, належного пошанування українських релігійних свят у навчальних закладах, урядових і судових установах, військових частинах і громадському житті. Вирішення складного комплексу суперечностей, пов'язаних з державним статусом церкви, не було самоціллю і розглядалося греко-католицьким духовенством у контексті всього національно-визвольного руху галицьких українців, зокрема, боротьби за поділ Галичини і об'єднання всіх українських земель Австрійської імперії в один коронний край.

Проблема рівноправності обрядів у Галичині мала ще один аспект — необхідність покращення матеріального добробуту українського кліру. Навіть офіційно встановлена сума річного доходу греко-католицького душпастиря була значно нижчою ніж латинського, а крім того, на ці кошти українські священники здебільшого змушені були утримувати ще й чисельну сім'ю, дати належну освіту дітям і забезпечити їх на випадок своєї смерті. Справа покращення матеріальних умов життя духовенства була в центрі уваги Головної Руської Ради та її філій, неодноразово порушувалася перед властями, розглядалася Собором австрійських єпископів у 1848 р. та Галицьким сеймом на початку 60-х рр., але так і не знайшла належного вирішення. Австрійський уряд і польська більшість у крайовому сеймі пропонували полагодити цю проблему за рахунок самої церкви.

¹⁸ Там же. — Спр.40. — Арк.31.

¹⁹ Там же. — Спр.49. — Арк.5.

²⁰ Зоря Галицка. — 1848. — 27 черв.

домагаючись концентрації греко-католицьких приходів та збільшення поборів з населення на утримання храмів, душпастирів та церковної прислуги²¹. Таким чином польська верхівка краю сподівалася зменшити чисельність і питому вагу духовної інтелігенції в українському суспільстві та підірвати її вплив, посіявши незгоди з селянством²². Самі священники схилилися до того, щоб держава взяла на себе турботу про добробут кліру, вимагаючи його зрівняння в правах і оплаті з державними службовцями та прагнучи обмежити вплив колишніх поміщиків — патронів церков на заміщення церковних приходів. Однак на всі прохання і аргументи у властей була одна відповідь — відсутність коштів. Тих засобів, які були у розпорядженні т. зв. релігійного фонду, просто не вистачало, а до того ж українське духовенство ще мусило доводити своє право до цього фонду, контроль над яким намагалася встановити римо-католицька ієрархія та польська шляхта²³.

Отже, спроби греко-католицького духовенства вирішити внутрішні проблеми церкви з допомогою уряду були приречені на невдачу. Справжня свобода української церкви, у якій не було великих власників, родовитих магнатів і сановних чиновників, була неможливою без визволення самого народу.

Другий розділ „Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині“ присвячений з'ясуванню міжнаціональних взаємин, участі українського духовенства в революції 1848-1849 рр., утворенні перших національно-політичних організацій, проведенні виборчих кампаній і депутатській діяльності. Хронологічний виклад подій дає змогу встановити як і чому греко-католицька ієрархія очолила національно-визвольну боротьбу галицьких українців, знайти причини невдач її політики.

Березневі події 1848 р. у Відні викликали в Галичині могутню хвилю революційного піднесення, котра охопила практично все населення краю. Внаслідок розгубленості австрійської адміністрації, революційною стихією найшвидше зуміли опанувати лідери польського національного руху, які висунули програму широких демократичних перетворень і відродження власної державності, до реалізації якої намагалися залучити й

²¹ Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie, odbytych od dnia 15. do 26. Kwietnia 1861 r. — Lwów, 1861. — S.452, 464-465, 471-472.

²² Museum Narodowe w Krakowie. — Oddział Czartoryskich. — Rkp. 5688 III. — S.663-678.

²³ Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesji Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ksiestwem Krakowskim w roku 1865. — 1866. — T.1. — S.452-469.

українців²⁴. Українська громадськість виявилася невідготовленою до такого перебігу подій, не маючи ані досвіду політичної боротьби, ані конкретної програми дій, ані чіткого усвідомлення своїх національних інтересів. Керівництво греко-католицької церкви неприхильно зустріло революцію, не підтримувало її ідей, боячись будь-яких змін існуючого ладу, і залишалося в фарватері урядової політики, інстинктивно чинячи опір спробам польських діячів відбудувати „історичну Польщу“.

Ця загроза, а також усвідомлення небезпеки розповсюдження революційних настроїв серед нижчого духовенства та селянства змусила церковну ієрархію взяти в свої руки провід українським національно-визвольним рухом. 19 квітня 1848 р. від імені керівництва церкви та старійшини Ставропігійського інституту була подана петиція з проханням до цісаря про забезпечення національних прав галицьких русинів: запровадження рідної мови в школах і державних установах, дотримання рівноправності обрядів²⁵. 2 травня того ж року в приміщенні консисторії св. Юра у Львові з ініціативи і під керівництвом греко-католицької ієрархії була утворена Головна Руська Рада — перша українська національно-представницька організація, яка у своїй відозві заявила про єдність усього українського народу²⁶. Провідна роль духовної інтелігенції проявилася у складі Ради та її місцевих філій, утворення яких відбувалося на основі церковної структури; та була забезпечена статутом, що обумовлював членство приналежністю до греко-католицького обряду.

Керівництво церкви надало консервативного, вірогідданського характеру національному рухові, поставивши його в залежність від підтримки уряду. Разом з тим провід духовенства відіграв важливу роль у розповсюдженні ідеології цього руху в народних масах, розширенні його соціальної бази. На плечі душпастирів ліг основний тягар організаторської і пропагандистської роботи під час виборів до австрійського парламенту, збору підписів на користь поділу Галичини і об'єднання всіх українських земель Австрійської монархії в один коронний край, боротьби за українізацію шкільництва і органів державної влади, захисту інтересів селянства і розвитку національної культури.

Все це відбувалося в умовах гострого українсько-польського протистояння. Лідери польського національного руху намагалися дискредитувати греко-католицьке духовенство, звинувачуючи його у схильності до „схизми“ і державної зради. Навіть митрополит Левицький

24 ЦДДА у Львові. — Ф. 474. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 21.

25 Зоря Галицка. — 1848. — 23 трав.

26 ЦДДА у Львові. — Ф. 180. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1.

був втягнутий в інтриги польських провідників і видав куренди, в яких застерігав священників від підбурювання селян до „різни“ та підтримав міністерські розпорядження про запровадження польської мови в навчальних закладах Східної Галичини²⁷. Ці послання сильно підірвали авторитет владики серед духовенства, бо навіть австрійський уряд висловив офіційну подяку греко-католицькому клірові за вірність тронові й „збереження спокою і порядку в руських гмінах“²⁸.

Поразка революції та крах надій на задоволення австрійським урядом скромних прохань „вірних русинів“ привели до гострої кризи українського національного руху в Галичині. „Політична реакція, що почала ся з кінцем р. 1848, — писав І.Франко, — принесла з собою такі тяжкі та хронічні лиха, як збагнене справ індемнізаційної та сервітугової, застій у розвою преси та просвіти народної, а рівночасно з тим, витворення всемогучої бюрократії, що хоч на позір зразу німецька, в основі чим раз більше ставала польською і хоч на позір ніби офіційно австрійська, чим раз виразніше починала служити польським національним інтересам“²⁹. Церковна ієрархія не змогла пристосуватися до умов реставрації абсолютизму, знайти способи для внутрішньої розбудови національного життя, а тому відновлення конституційного ладу на поч. 60-х рр. знову застало її неприємною до політичної діяльності в нових умовах.

Чергові петиції та депутації до цесаря породили нові щедрі обіцянки. Але виборча ординація до Галицького сейму, в якому українські послі були приречені на постійну меншість, заперечення польською більшістю самого існування українців та ігнорування їх національних інтересів і, нарешті, запровадження польської автономії в Галичині показали справжні результати співробітництва церковної ієрархії з австрійською владою та виявили необхідність оновлення керівництва й ідеології українського національно-визвольного руху.

У *третьому розділі* дисертації: „Вплив греко-католицької церкви на формування ідеології українського національно-визвольного руху“ аналізується співвідношення консервативних і ліберальних тенденцій у середовищі духовенства і їх вплив на характер національно-визвольного руху, з'ясовуються національні та політичні орієнтації священників, прослідковується взаємозалежність соціальних і національних факторів

²⁷ Там же. —Ф.201. —Оп.1. —Т.1. —Спр.2504. —Арк.9-13; Ф.180. —Оп.1. —Спр.50. —Арк.91-92; 93-94.

²⁸ Зоря Галицка. —1848. —16 лист.

²⁹ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Записки НТШ. —Львів, 1913. —Т.115. —С.131-132.

суспільного розвитку.

Пробуджені „Весною народів“ до самостійного національного життя галицькі українці фактично опинилися в таборі загальноавстрійської реакції. Проте, вважати їх ідейну платформу тільки результатом співпраці австрійського уряду і греко-католицької ієрархії було б надмірним спрощенням реального стану справ. Лише наявністю певного компромісу між консервативними і ліберально-демократичними тенденціями в українському суспільстві можна пояснити утворення Головної Руської Ради та розгалуженої мережі її філій, через які була залучена до активної громадської діяльності значна частина населення краю.

Свідченням демократизму українського національного руху в Галичині є ставлення його керівництва до соціальних проблем. Необхідність вироблення власної соціальної доктрини греко-католицькою церквою диктувалося як особливостями соціальної структури суспільства, так і політичними потребами. Революція 1848 р. змусила церковну ієрархію протидіяти спробам польських діячів „схилити люд до своїх намірів“³⁰. Ї ця протидія була успішною. „Сільське населення всюди виявляє свою прихильність до уряду, а, особливо, народ і духовенство нашого обряду, так що тільки їм можна дякувати за спокій, який триває до цього часу в нашій країні...“ — констатував єпископ Яхимович³¹. Разом з тим, стосунки між духовенством і селянами були далекі від ідилії. Вибори до австрійського парламенту (1848 р.) і Галицького сейму (1861 р.) та участь у їх роботі селянських депутатів показали наявність значних розходжень між ними, зокрема, в соціально-економічних справах. Особливо гострі тертя виникали під час обговорення питань про скасування натуральних і грошових даних парохіян на користь душпастирів, врегулювання плати за обряди і т. п. Проте у національно-політичних справах авторитет керівництва церкви був незаперечний. „Русини ніколи не ділилися і не будуть ділитися, Русь то одно тіло, котрого головою єсть Ваше Високопреосвященство і наші духовні Отці“ — заявив на прийнятті в митрополітичній палаті у 1866 р. селянський посол М.Демків³².

Активна оборона священниками селян від утисків колишніх поміщиків та свавілля урядових і судових чиновників викликала різкі нападки на греко-католицьке духовенство з боку польських можновладців, звинувачення у пропаганді „комунізму“ та прагненні встановити в Галичині „теократію“. Це, а також зміни, що відбулися у 60-х рр. у державно-

³⁰ Матеріали до історії... —С.318.

³¹ Там же. —С.320.

³² Слово. —1866. —5(17) січ.

політичному устрої краю та в самому українському суспільстві змусили керівництво церкви задуматися над тим, „аби клір руський міг раз тоє хотяй зацїтносє, но в наших часах терпкоє заступничество народа отдати в достойнїи руки людей мірських“³³. Але з огляду на малочисельність світської інтелігенції, її віддаленість від селянства, греко-католицьке духовенство ще протягом тривалого часу залишалося дієвою політичною силою, виступаючи в ролі посередника між керівництвом національного руху і основною масою українського населення.

Корінною проблемою дослідження історії українського національного руху в Галичині др. пол. XIX ст. є необхідність з'ясування причин, що привели до його розколу на різні національно-політичні течії. Традиційне трактування, що пропольські, проросійські чи загальноукраїнські симпатії тих чи інших діячів були наслідком їх „відступництва“ від якоїсь єдності та впливу „зовнішньої інтриги“, потребує перегляду. Об'єктивний аналіз історичних джерел свідчить, що серед української духовної та світської інтелігенції вже від 1848 р. існували різні національно-політичні орієнтації. Так, К.Хомінський у листі до А.Петрушевича 18 травня 1848 р. писав, що бачив у Львові „русинів rozmaїтх: польських, німецьких, малоруських“, і висловлював жаль, що „справжніх“, до яких він зараховував прихильників „общерусской“ єдності, дуже мало³⁴. В.Подолінський у „Слові перестороги“ називає ці течії партіями і характеризує ідейні засади кожної з них³⁵.

На початку революції у середовищі політично-активного духовенства, виразно домінували пропольські настрої. „У нас все дзвенить по-польськи. —Польща, а не Русь“, — ділюся своїми враженнями про ситуацію у Львові у березні 1848 р. Д.Зубрицький³⁶. Чимало українських священників і семінаристів увійшли до складу Польської Ради Народової та її філій, вступили до загонів Гвардії народової, брали активну участь у політичних маніфестаціях, незважаючи на заборону митрополичої консисторії. Навіть частина колишніх діячів та однодумців „Руської трійці“ солідаризувалися з революційною боротьбою поляків, усвідомлюючи потребу єднання усіх демократичних сил у боротьбі за збереження конституційних свобод.

³³ Ці слова виголосив у виступі перед студентами університету єпископ-помічник С.Литвинович 3 лютого 1861 р. (Слово. —1861. —22 лют.)

³⁴ ЛНБ. —Ф. Петрушевича А.С. Спр.469/п.12. —№196-А.

³⁵ Щурат В. Речник незалежності України в 1848 р. о. Василь Подолінський // На досвітку нової доби. —Львів, 1913. —С.167-168.

³⁶ Кoresпoдeнцїя Яковa Гoлoвaцькoгo в лїтaх 1835-49. —С.226-227.

Але з часом переважна більшість духовної інтелігенції сконсолідувалася навколо загальноукраїнської ідеї Головної Руської Ради, до чого чи не найбільше спричинилося нехтування і відверте заперечення польськими лідерами національних прав українців, та тиск, який чинили на греко-католицьке духовенство уряд і церковна ієрархія, щоб відвернути його від революції. Важливу роль в ідейній переорієнтації пологофілів відіграла позиція селянства. „Рускій дух живет і сильно дійствує, особливо в простом народі, — писав у листі до А.Петрушевича Й.Кобринський, — не могу угайти, что самі духовні гонені своїми парафіянами через то, что подозреніє на них падаєть, будьто они держать с бунтовщиками“³⁷.

Спроба польських лідерів паралізувати вплив Головної Руської Ради і її друкованого органу „Зорі Галицької“ утворенням альтернативного Руського Собору та виданням „Дневника Руського“, редагування якого було доручено І.Ваглевичу³⁸, закінчилася невдачею. „Польсько-руська рада“ не знайшла прихильників серед української громадськості і звела свою діяльність до підтримки „соплемінної народності“ на Слов'янському конгресі в Празі й видання кількох відозв і петицій проти поділу Галичини.

Важливим чинником емансипації українського населення з-під польських впливів була конфесійна відмінність. „Віра Руська с народністю Руською так сильни суть злучени, что одна без другой оставатись не може“, — читаємо в одному з листів до Головної Руської Ради³⁹. А „Зоря Галицька“ писала, що „нарід наш тутка на Русі чоловіка обрядку римського все за поляка тримав і тримати буде“⁴⁰.

Оригінальність і унікальність греко-католицької церкви полягала в тому, що її священослужителі й вірні одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму „православному походженні“, або не менш переконливо доказувати свою „католицьку приналежність“. Тобто, в середовищі греко-католицького духовенства щодо розуміння внутрішньої сутності й перспектив розвитку церкви існувало дві основні точки зору, які відображали дві взаємовиключні тенденції: 1) до тісної інтеграції з католицьким світом і латинізації; 2) до возвеличення східної традиції та відновлення „первісної чистоти греко-слов'янського обряду“. Кожна із вказаних тенденцій мала свої межі: 1) окатоличення, яке в тих умовах означало б і ополчення; 2) повернення до православ'я, що виходило за рамки традиційної лояльності до Австрії та

37 ЛНБ. —Ф. Петрушевича А.С. Спр.229/п.6. —№198-А.

38 Дневник Рускій. —1848. —18(30) серп.

39 ЦДДА у Львові. —Ф.180. —Оп.1. —Спр.37. —Арк.209.

40 Зоря Галицька. —1848. —18 лип.

несло загрозу русифікації. Пошуки греко-католицькою церквою свого особливого місця в релігійному світі й забезпечення свого права на існування неминуче вели за собою необхідність визначення її позицій в системі державно-політичних і національних відносин. Тому українське вирішення проблеми національної ідентичності галицьких греко-католиків було обумовлене цілою сукупністю об'єктивних історичних факторів: мовою, культурою, традиціями, політичним протистоянням з поляками, соціальними конфліктами і т. п.

Розчарування політикою австрійських властей, після поразки революції та повернення уряду до природного союзу із польською шляхтою, було найважливішою причиною посилення проросійських настроїв. До зростання галицького москвофільства спричинився й консерватизм церковної ієрархії в соціальних та літературно-освітніх справах. Наявною була й свідома, скоординована діяльність невеликої, але згуртованої та впливової групи „об'єдинителів“, спрямована на поступове перетворення „рутенив з 1848 р.“ в „настоящих русских“, шляхом російщення мови та „очищення обряду“. Керівництво греко-католицької церкви хоч і не солідаризувалося відкрито з москвофілами, не чинило належної протидії поширенню їх ідей, тому що важливі посади в церковній ієрархії займали прихильники „об'єдинення“, які, в свою чергу, кращі приходи й деканати, посади вчителів і катехитів намагалися обсадити своїми однодумцями. Особливу увагу москвофіли приділяли вихованню молодого покоління. „Ви проф[есори] і учителі імієте на собі великую задачу — давайте істинное направленіє юношеству, а все будет благополучно“. — наставляв Я.Головацького його брат Іван⁴¹.

Однак молодь не пішла тим шляхом, на який її спроваджували лідери „старої Русі“. На поч. 60-х рр. ХІХ ст. з числа студентів університету, семінаристів і учнів гімназій формується нове політичне об'єднання, яке отримало назву „народовців“ і проголосило себе спадкоємцем головної ідеї 1848 р. — єдності 15-ти мільйонного українського народу.

Робота над дисертацією дозволяє зробити *висновки*, що греко-католицьке духовенство у Галичині було керівником та ідеологом українського національно-визвольного руху. Але ця місія не була внутрішньо притаманна Церкві як духовній інституції, а диктувалася історичною необхідністю, насамперед, відсутністю в українському суспільстві іншої еліти. Шляхи, якими окремі представники нижчого духовенства і церковної ієрархії прийшли до усвідомлення своєї національної приналежності були різними, бо відмінним було їх

⁴¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62. — С.516.

становище, політичні погляди, національні орієнтації. Революція 1848 р. поставила все українське населення краю перед необхідністю об'єднання під проводом церкви навколо спільної політичної платформи. Ця необхідність була реалізована в утворенні Головної Руської Ради та її філій. Але недостатня зрілість українського суспільства, внутрішня слабкість національно-визвольного руху і його надмірна залежність від австрійських властей привели у 50-х рр. до поширення москвофільства, занепаду літератури, преси, громадського життя. Отже, духовенство не змогло відстояти основи своєї політичної платформи 1848 р. і змушене було наприкінці 60-х рр. поступитися керівними позиціями в національному русі представникам світської інтелігенції.

Основні положення дисертації висвітлені у наступних публікаціях автора:

1. Православ'я і греко-католицизм — дві українські церкви // Макарчук С.А., Турій О.Ю. **Український етнос** (історичний розвиток). Тексти лекцій. — Львів: ЛДУ, 1990. — С.32-50.
2. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848-1849 рр. // Вісник **Львівського** університету. Серія історична. — Львів: Світ, 1992.— Вип.28. — С.32-51 (у співавторстві з С.А. Макарчуком).
3. Греко-католицька церква і зародження українського національно-визвольного руху в Галичині: 1772'- 1848 // **Історія державності України: Проблеми вивчення у вузі** (Тези доповідей і виступів на республіканській студентській науково-методичній конференції 15-17 квітня 1992 р. м. Кшів). —К.: КПІ, 1992. —Ч.2. —С.3-5.
4. Греко-католицька церква і зародження москвофільства в Галичині // **Історія релігій в Україні. Тези повідомлень II круглого столу** (Львів, 4-5 травня 1992 р.). —Київ; Львів, 1992. —С.58-60.
5. Національно-політичні орієнтації української духовної інтелігенції Галичини в кінці ХУІІІ-ХІХ ст. // **Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції „Політична думка в Україні: минуле і сучасність“**. Київ, 1-4 лютого 1993 р. —Ч.1. —К.: НМК ВО, 1993. —С.213-219 (у співавторстві з В.М.Ягніщакром).
6. Початки москвофільства в Галичині // **Вісник Львівського університету. Серія історична**. —Львів: Світ, 1993. —Вип.29. —С.36-43.
7. Українські „полонофіли“ і польські „українофіли“ в революції 1848- 1849 рр. у Галичині // **Проблеми слов'янознавства**. —Львів: Світ, 1994. —Вип.46. —С.93-96.
8. Українська інтелігенція Львова в революції 1848-1849 рр. // **Львів: історія — населення — культура. Тези доповідей та повідомлень українсько-польської наукової конференції**. —Львів: ЛДУ, 1994. —С.15-16.
9. Національні та політичні орієнтації греко-католицького духовенства в 1848-1859 рр. (до генези москвофільства) // **Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові** (лютий 1992 р.-жовтень 1993 р.). —Львів, 1994. —С.50-53.
10. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848-1849 рр. // **Записки НТШ. Праці історично-філософської секції**. —Львів, 1994. —Т.228 (у друці, обсяг — 1,2 ум. друк. арк.).

Turii Oleh. Greek Catholic Church in the Social Political Life of Galicia in 1848-1867.

A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the academic degree of Candidate of Historical Studies, Specialisation 07.00.02, - History of Ukraine. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the Ukrainian National Academy of Sciences, Lviv, 1994.

The text of the dissertation to be defended deals with the role of the Greek Catholic Church in the sociopolitical life of Galicia during the years 1846-67. The nature of the judicial status and state of the Ukrainian Church under Austrian administration and social relations in the region are analysed, as well as the nature and form of governmental influence on determining the social obligations and functions of the Greek Catholic clergy. Reasons and forms of inter confessional conflicts and the main stages of the national and political struggle in Galicia are also examined. Particular emphasis is placed on understanding the influence of the Church on the formation of the ideology of the Ukrainian national movement.

Турій О.Ю. Греко-католицька церква в общественно-політичній житті Галичини, 1848-1867.

Дисертація на соискание научної ступені кандидата історических наук по спеціальності 07.00.02. — історія України, Інститут українознавства Національної академії наук України, Львів, 1994.

Захищається текст дисертації, що містить дослідження ролі греко-католицької церкви в общественно-політичній житті Галичини в 1848-1867 гг. В роботі аналізуються особливості юридического статусу і фактического положення української церкви в системі австрійського управління і общественних відносин краю; характер і форми впливу органів державної влади на визначення общественних обов'язностей і функцій греко-католицького духовенства; розкриваються причини і форми проявлення міжконфесійних протиріччів, основні етапи національно-політическої боротьби в Галичині. Особливе уваження уделюється вивченню впливу церкви на формування ідеології українського національно-освободительного руху, пробудження національного самосвідомості і політическої активності українського населення.

Ключові слова: Галичина, греко-католицька церква, національне відродження, суспільно-політичне життя, національна самосвідомість.

АВ 32.840

Підп. до друку 22.10. 94. Формат 60x84/16.

Обсяг 1 друк. арк. Зам. 2477.
Тираж 200 примірників. Безплатно.

Львівське обласне управління по пресі,
290006, Львів, Підвальна 3.

292010, Перемишлянська районна друкарня,
м. Перемишляни, Поштова, 2.